

ПОСТКРИЗОВА ГРОМАДСЬКА ДУМКА: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Кризові явища є невід'ємною складовою еволюції суспільства з давніх часів. Терористичні акти 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки тільки підтверджують той факт, що і в сучасному нам світі кризи в суспільстві є фактором, який спонукає громадську думку діяти за законами кризових ситуацій, котрі, звісно ж, відмінні від функціонування громадської думки в інший, «мирний» час. У статті розглядається один з аспектів громадської думки, а саме її посткризова складова. Наведено класифікацію типології криз у різних типах суспільств та основні механізми формування і функціонування посткризової громадської думки, зокрема темпоральні, культуральні, масові, елітні та інші.

Історичні аспекти посткризової громадської думки та типологія криз

Трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, підтвердили той факт, що в різних типах суспільств - від первісних та аграрних до індустріальних та інформаційних - спостерігаються кризові явища, які впливають безпосередньо на все суспільство в цілому; а в постіндустріальному світі, в якому, по суті, перебувають усі розвинені країни сьогодення, кризи мають загальносвітовий вплив. Причому наслідки криз не обмежуються однією сферою, а впливають безпосередньо на всі грані світового суспільства. На мою думку, в теоретичному аспекті можна спробувати виділити найбільш значні кризові явища, які притаманні різним типам суспільств. Але спершу слід зауважити, що наявність у тому чи іншому історичному періоді одних кризових явищ ще не означає, що інших типів криз у цьому суспільстві не буває.

Значущість того чи іншого кризового явища визначалася не тільки через велику кількість подібних випадків, але в першу чергу за мірою впливу на даний тип суспільства, як на саме населення, так і на суспільні інституції.

• Для первісного суспільства безумовними є природні катаклізми. Адже за невеликої кількості поселень та чисельності населення в таких поселеннях соціальні заворушення є другорядними кризами; відсутність будь-яких систем попередження природних катастроф та усунування їх наслідків робило природу найбільшим творцем кризових явищ для людини.

• В аграрних суспільствах такими факторами виступали соціальні заворушення, зокрема повстання та бунти (наприклад, повстання рабів у Римі чи «голодні бунти» в середньовічній Англії); релігійні війни (хрестові походи); нашествия кочовиків (монголи та «велике переселення народів»), а також епідемії хвороб (чума, холера).

• В індустріальних суспільствах спочатку головними продуцентами криз також були соціальні заворушення - повстання, революції (як приклад - весь Європейський континент від 1789 до 1917), які потім поступаються лідерством техногенним катастрофам («Титанік», Бхопал, Чорнобиль).

• В постіндустріальних та інформаційних суспільствах такими генераторами криз є, в першу чергу, фінансові кризи і терористичні акти. Причому, як це можна було спостерігати на прикладі нещодавніх терактів у США, одне може викликати інше.

Посткризова громадська думка в різні історичні періоди має, звісно, різні механізми функціонування. В першу чергу це пов'язано із збільшенням чинників впливу на громадську думку. Показовим прикладом цього є засоби масової інформації (ЗМІ), причому дія їх складових чинників (газети, телебачення, Інтернет) також є неоднаковою в часовому просторі. Найскладнішою для аналізу я вважаю сучасну громадську думку через різноманітність чинників, які впливають на неї, та, не в останню чергу, через кількість факторів, на які має змогу впливати громадська думка сьогодення.

Основні механізми функціонування посткризової громадської думки

Відомий російський соціолог та дослідник громадської думки Б. А. Грушин, розглядаючи питання відображення сутності громадської думки стосовно соціальної реальності, вирізняв дві форми такого відображення: пряме та непряме. «Пряме відображення - це відображення самого предмета в громадській думці. Інший тип відображення - непрямий, або опосередкований,- відображає вже не ту дійсність, яку становить предмет висловлювання та яку можна "вичленити" у змісті громадської думки, а таку реальність, такі об'єктивні та суб'єктивні процеси, які породжують даний тип свідомості, тобто пояснюють, чому з того чи іншого питання складається саме така, а не інша думка» [1, 41-44].

У даному випадку предметом дослідження є саме опосередкована сутність громадської думки, процеси, які породжують конкретно-визначені типи громадської думки та механізми, які роблять вплив громадської думки на суспільство настільки значущим, що громадська думка стає одним із інструментів соціальної та державної політики.

Далі можна спробувати окреслити основні, найбільш загальні риси посткризової громадської думки. В цілому подібні риси є прита-

манними для всіх типів громадської думки після криз.

Кризові явища мають особливість згуртовувати націю, тобто громадська думка під час та після кризових явищ уніфікується. Не останню роль у такій уніфікації відіграють ЗМІ та позиція держави, національних лідерів чи то уряду (детальніше про це - в розділі «Масові та елітні суб'єкти посткризової громадської думки»). В свою чергу посткризова громадська думка, якщо вона, звісно, виражає вподобання великої частини суспільства, здатна впливати на політичні, соціальні та економічні рішення в післякризовий період. Для прикладу можна навести останні дані, які були отримані корпорацією CNN та службою Геллап (<http://www.cnn.com>). Так, військові заходи - відповідь можливим терористам, які планує адміністрація президента Буша-молодшого, підтримують 89-91 % американців, що безумовно схвально ставляться до будь-яких акцій, спрямованих на покарання терористів. Така єдність громадської думки є найбільшою в американській історії - це на 5 % більше, ніж у Буша-старшого під час «Бурі в пустелі» в 1991 р. та у Франкліна Делано Рузвельта після катастрофи в Пірл-Харборі.

Також посткризова громадська думка уніфікується, якщо на країну здійснюється зовнішній тиск. Однак при цьому слід мати на увазі, що для цього потрібно мати майже однозначну в політичному сенсі націю [4]. Україну, наприклад, не можна віднести до таких країн, оскільки в ній є регіональні розбіжності в громадській думці. Отже, в подібних випадках слід говорити радше не про загальну, уніфіковану громадську думку всієї нації або держави, а про уніфіковану думку окремих регіонів (Захід і Схід України, Молдова і Придністров'я). Як взірць об'єднання нації можна навести приклад уніфікації думок у США після Пірл-Харбора, Великобританії під час Другої світової війни або ситуацію із заборонаю Новою Зеландією розміщення на її території ядерної зброї США [5].

Часові етапи розвитку посткризової громадської думки

Якщо спробувати виокремити часові межі різних етапів посткризової громадської думки, то можна виділити такі часові форми:

• Шокова громадська думка - громадська думка власне під час кризи. За часовими межами вона є незначною і може інколи не збігатися з посткризовою громадською думкою. Однак, на моє переконання, її не слід виключати з дослідження, оскільки вона має певні важливі зв'язки з об'єктом даного дослідження. Також слід зауважити, що шокову громадську думку дуже часто

можна сплутати з кризовими настроями. Так, за Д. В. Ольшанським, масовий настрій - це «однорідна для досить великої множини людей суб'єктивна сигнальна реакція, особливе переживання комфорту чи дискомфорту» [3]. Звичайно, що після кризи переживання передусім дискомфортні, тому замість громадської думки в суспільстві можуть переважати масові настрої. Однак, на мою думку, шокову громадську думку можна виділяти і не плутати з масовими настроями - шокова громадська думка може існувати як думка частини населення, якоїсь певної групи, еліти тощо.

• Емоційна громадська думка триває протягом незначного часу після кризи. Емоційною вона є тому, що її зв'язки з громадською думкою під час кризи є досить великими, а чим більший розмір трагедії (більше жертв, руйнувань), тим більша тривалість цього етапу посткризової громадської думки.

• Аналітична громадська думка - найтриваліший та найважливіший етап у посткризовій громадській думці. Емоційні судження, навіяні результатами та обсягами кризи, поступаються тверезим та розсудливим твердженням, в яких повністю враховуються політичні, економічні, соціальні та глобальні фактори і наслідки.

Усі три етапи посткризової громадської думки можуть переплітатись один з одним або мати елементи іншого часового етапу. Так, якщо наслідки кризи були величезними, то емоційний складник посткризової громадської думки може становити значну частку аналітичної складової або враховуватись під час неї. Так, після нещодавніх терактів у Сполучених Штатах емоційна складова в громадській думці в Америці займає значну частку в загальній посткризовій думці, оскільки було завдано удар не тільки по людських життях, будівлях та фінансових ринках, а було здійснено замах на такі важливі для американців поняття, як «честь та гідність нації», «престиж», «національні символи» - тобто на такі категорії, які належать до емоційної сфери сприйняття людини. Тому чітку межу між етапами розвитку посткризової громадської думки можна визначити не завжди, найкраще вдається відокремити шоківий етап від емоційного, оскільки шоківий етап закінчується майже завжди із закінченням кризи.

Масові та елітні суб'єкти посткризової громадської думки

Ні для кого не є секретом те, що громадська думка еліт і громадська думка мас інколи

мають протилежну спрямованість. Найчастіше це відбувається через загрозу втрати елітами ресурсів, які вони мають у розпорядженні, або бажанням набути нові. Як приклад -- вступ Болгарії у Другу світову війну на боці нацистської Німеччини - проницька еліта діяла всупереч масовій громадській думці, яка висловлювала незгоду з цією акцією. Також не виключений варіант того, що еліта хоче зберегти своє вище становище і не бути зміщеною іншою елітою. (Про це, зокрема, зазначав В. Парето у своїй теорії про циркуляцію еліт).

Б. А. Грушин так висловився про причину різноманітності думок: «Ключ до розуміння плюралізму думок лежить, так би мовити, в плюралізмі матеріальних умов існування людей» [1,180]. Маса й еліта володіють різними ресурсами, точніше, різною кількістю ресурсів. І хоча чуттєві та емоційні компоненти (відчай, помста, національна свідомість та ін.) формування посткризової громадської думки відіграють переважаючу роль, не слід забувати і про матеріальний інтерес, який мають різні частини суспільства.

Якщо говорити про американську трагедію, то посткризова громадська думка в Америці може мати різні причини, які її формують, хоча зовні вона виглядає монолітною і єдиною. Як приклад можна навести ставлення американського суспільства до військових дій у відповідь на теракти. Так, якщо пересічний американець передусім керується ідеєю помсти та відплати за понівечені американські символи, то представники політичних кіл змушені поряд із подібними почуттями (які притаманні кожному патріоту-американцю) враховувати політичні інтереси в світі, намагаючись зміцнити позиції США у світовій політиці. Пентагон та ВПК можуть мати, крім патріотизму, свій інтерес в ударах у відповідь, свій інтерес можуть враховувати і бізнесові кола.

У масовій посткризовій громадській думці також може мати місце ефект «спіралі мовчання», який було розроблено Е. Ноель-Нейман [2]. Цей ефект проявляється в тому, що коли якась думка домінує в суспільстві або її виражає найбільша частина населення, то ті, хто її не підтримує, будуть або мовчати, або, що менш імовірно, її підтримувати. На прикладі тих же Сполучених Штатів можна сказати, що мусульмани, які мешкають у США і які не підтримують акції відплати проти своїх єдиновірців, мусять мовчати, аби не викликати невдоволення з боку американців іншого походження та віросповідання.

Культуральні відмінності посткризової громадської думки

Культуральні відмінності між суспільствами також відіграють значну роль у формуванні та у механізмах дії посткризової громадської думки. Отож, на мою думку, можна виділити такі компоненти культуральних особливостей:

- Релігійні. Цей фактор досить важливий в аграрних суспільствах (можна згадати хрестові походи; війни за Священну землю, Єрусалим; мусульманські вторгнення в Європу) і почав відігравати важливу роль у сучасному світі, оскільки значна частина терористів нині мають релігійне підґрунтя своїх дій. Наприклад, у списку 30 найнебезпечніших терористичних груп, оприлюдненому Державним департаментом США невдовзі після терактів 11 вересня 2001 року, половину представляють різні течії ісламського екстремізму.

- Національні. Хоча ці особливості й мали велику силу впливу раніше, однак поступово вони втрачають свою вагу.

- Економічні. Ці відмінності, звичайно, до культуральних можна віднести з деяким застереженням. Хоча в сучасному світі вони відіграють дедалі важливішу роль, оскільки процеси інтеграції

та стирання національних меж (як це відбувається в об'єднаній Європі), уніфікації та глобалізації зменшують частку впливу інших факторів. Задристіть до багатого суспільства (наприклад, США) може викликати не скорботу про безвинно загблих у терактах, як це було у Європі, а радість.

- Політичні. Тут можна розглянути не тільки різні державні устрої, які, звісно, по-різному реагують на події в інших країнах, а й про різне ставлення одних країн до інших. Так, зокрема, в Росії після терактів у Сполучених Штатах майже в усіх опитуваннях громадської думки фігурувала позиція, суть якої виражає фраза: «Шкода людей, які загинули, але сама Америка як держава отримала своє».

Висновки

Вище було окреслено основні риси посткризової громадської думки. Звісно, що детальне вивчення цієї проблеми потребує більше уваги, і, можливо, подальший суспільний розвиток буде вносити певні корективи. Однак, на мою думку, вивчення посткризової громадської думки може поглибити розуміння цієї важливої складової суспільного життя.

1. Грушин Б. А. Мнение о мире и мир мнений.- М.: Изд-во политической литературы.- 1967.
2. Ноэль-Нейман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания.- М.: РИА-Пресс- 1996.
3. Ольшанский Д. В. Массовые настроения переходного времени // Вопр. философии,- 1992 - № 4.- С. 6.

4. Оссовський В. Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації.- К,- Інститут соціології НАН України- 1999.-С. 132.
5. Lamare J. W. International Conflict and Opinion Change in New Zealand // Public Opinion Quarterly- 1987- Volume 51 - Issue 3.

A. 5. Панцієнко

POST CRISIS PUBLIC OPINION: TODAY'S REALITIES

Crisis events are the essential parts of society's evolution from old times. Recent terror attacks on the United States supports the fact, that even in contemporary society crises are the factor that caused public opinion to work accordingly to crises laws, which are, in no doubts, different from «peacetime» laws.

In this article reviewed one of the public opinion aspects - post crisis public opinion. There are also classification of crises in different society types and basic mechanisms of forming and functioning of post crisis public opinion like temporal, cultural mass/elite and so on.